

СКІЛЬКИ КОШТУЄ СУСПІЛЬСТВУ КОРУПЦІЯ

Аналітична записка

Контактна особа: Андрій Бойцун, директор з досліджень ЦЕС

Співавтори: Дмитро Яблоновський, старший економіст ЦЕС
Артем Захаров, молодший економіст ЦЕС
Олександр Кашко, економіст ЦЕС
office@ces.org.ua

Дата: 5 жовтня 2016 р.

Зміст

1	Головне	3
2	Економічний розвиток	4
2.1	Державні інвестиції	7
2.2	Державні витрати	9
2.3	Доходи держави	9
2.4	Приватні інвестиції	10
2.5	Якість управління державою	12
2.6	Продуктивність економіки	13
3	Добробут громадян	14
	Список використаних джерел.....	16

Центр економічної стратегії засновано у травні 2015 року. Його засновниками є Томаш Фіала, генеральний директор найбільшої в Україні інвестиційної компанії Dragon Capital, Іван Міклош, колишній віце-прем'єр-міністр та міністр фінансів Словацької Республіки та Святослав Вакарчук, громадський діяч, музикант. Центр робить внесок у розробку стратегії економічного зростання України, здійснює незалежний аналіз найбільш важливих аспектів державної політики, а також будує суспільну підтримку реформ на основі таких принципів:

- Економічна свобода (лібералізація, дерегуляція, приватизація)
- Вільна та чесна конкуренція
- Менша роль держави за підвищення її ефективності
- Інформаційна прозорість та свобода слова
- Верховенство права та захист приватної власності
- Здорові та стабільні державні фінанси
- Економіка, що створена на засадах знань

Для більш детальної інформації про ЦЕС просимо звертатися до Євгенії Єгорової, директора з комунікацій (тел.: (044) 492-7970, office@ces.org.ua). Також запрошуємо відвідати наш www.ces.org.ua чи слідувати за нами у соціальних медіа facebook.com/cesukraine або twitter.com/ces_ukraine.

1 Головне

Корупція – одна з головних проблем України, яка постійно перебуває в центрі уваги як української, так і міжнародної спільноти. Революція Гідності надала новий поштовх боротьбі з корупцією, яку громадські активісти та журналісти-розслідувачі ведуть дедалі активніше.

За останні два роки державі вдалося створити кілька інститутів для боротьби з корупцією, посилити контроль за роботою державних підприємств та державними закупівлями. За цим процесом стежить і міжнародна спільнота, яка прив'язує успіхи у ньому до міжнародної підтримки (наприклад, безвізового режиму з ЄС) та фінансової допомоги (наприклад, фінансування МВФ).

Проте темпи та ефективність цієї боротьби є повільними – від 2013 р. позиція України в рейтингу за Індексом сприйняття корупції Transparency International дещо покращилася, піднявшись вгору лише на 14 місць. Нині наша країна посідає 130-е місце, розділивши його із такими країнами, як Нікарагуа та Камерун.

Розмова про негативні наслідки корупції зараз ведеться на підставі досить загальних аргументів – корупція руйнує довіру у суспільстві, підриває систему цінностей, сприяє олігархізації та збагаченню чиновників нечесним шляхом за рахунок простих громадян.

Проте, окрім морального аспекту, корупція призводить до не менш вагомих економічних наслідків. Мета нашої записки – на основі огляду вже існуючих у світі досліджень показати, наскільки суттєво корупція гальмує економічний розвиток та знижує добробут громадян.

Ми наводимо дані про втрати через корупцію у кількісному вимірі, зосереджуючись на тих «каналах», через які вона діє найбільш токсично, а саме: державні інвестиції; державні витрати та надходження; приватні інвестиції; якість управління державою; продуктивність економіки; добробут громадян (якість освіти та медицини, бідність, розподіл ресурсів). Для ілюстрації кількісних ефектів корупції, встановлених дослідниками, ми наводимо реальні приклади в Україні та інших країнах.

Наскрізно в усьому тексті ми проводимо порівняння із Польщею. Українську та польську перехідні економіки часто порівнюють тому, що вони мали майже однакові стартові позиції з точки зору ВВП та ВВП на душу населення на початку перехідного періоду у 1991 р. Нині за розміром номінального ВВП економіка Польщі у п'ять разів перевищує економіку України.

Окрім того, порівняння цих двох країн є психологічно дуже зручним – у рейтингу Transparency International за Індексом сприйняття корупції Польща стоїть на престижному 30-у місці, а Україна – рівно на 100 щаблів нижче. При цьому Польща є якраз добрим прикладом стрімкого зниження рівня корупції. У 1998 р. країна перебувала посередині рейтингу Transparency International, а зараз – у верхній чверті цього списку. Україна ж у 1998 р. як містилася у нижній чверті рейтингу, так там і донині.

Наші висновки є наступними. Не викликає сумніву, що між економікою та корупцією існує стабільний зв'язок. Корупція однозначно гальмує темпи економічного зростання країни, робить її громадян біднішими, а економіку менш продуктивною, а також стримує розвиток підприємств. Наприклад, за нашими підрахунками на підставі досліджень, якби рівень корупції в Україні зменшився до рівня Польщі, зростання ВВП на душу населення в Україні за останні 10 років становило би на 2824 дол. на душу населення більше. Цей вплив відбувається через декілька «каналів». По-перше, чим більш корумпованою є країна, тим більшими є обсяги державних інвестицій, але тим меншою є їхня якість. Нині, незважаючи на те, що обсяг державних інвестицій в Україні є відносно низьким, країна має чисельні приклади їх розкрадання. Тому із поступовим відновленням економіки можна очікувати зростання публічних інвестицій, а отже – якщо рівень корупції не зменшиться – і корупційної складової та неефективності цих інвестицій.

По-друге, у корумпованих країнах неефективними є державні витрати: зокрема, там менше витрачають на освіту та медицину, але більше – на військові проекти (які, своєю чергою, уповільнюють зростання ВВП). На підставі результатів досліджень ми розраховуємо, що при

зниженні рівня корупції в Україні до рівня Польщі відношення якісних соціальних витрат до ВВП України збільшилося би на величину до 7 п.п. Окрім того, оскільки у країні сьогодні є об'єктивні причини для збільшення військових витрат, які є уразливими до корупції, необхідні прозорість та механізми контролю за цими витратами.

По-третє, у корумпованих країнах є меншими надходження до бюджету, що відбувається, зокрема, через ухилення від сплати податків. В Україні 62% підприємств ухиляються від сплати податків, причому майже половина із них дає хабарі. Наприклад, на підставі досліджень можна припустити, що лише у роздрібній торгівлі обсяг хабарів в Україні становить не менше 8 млрд грн на рік.

Четвертий важливий канал – приватні інвестиції. Корумповані країни залучають менше приватних інвестицій через вищі ризики та вищу вартість капіталу. У структурі іноземного фінансування корумпованих країн прямі іноземні інвестиції поступаються міжнародним кредитам, що створює додатковий ризик валютної кризи. Як відомо, у Польщі саме прямі іноземні інвестиції стали основним джерелом зростання. За нашими розрахунками, якби рівень корупції в Україні досяг рівня Польщі, то обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну зріс би на 2,2 млрд дол.

По-п'яте, від корупції страждає якість управління державою – замість витрачати час на вирішення суспільних проблем, службовці вишукують можливості збагатитися. Корупція також посилює політичну нестабільність, забюрократизованість та регуляторні бар'єри. Це, зокрема, проявляється у тінізації економіки. Так, в Україні в тіні перебуває 41–46% економіки, у Польщі – близько 19%.

По-шосте, одним із найвагоміших наслідків корупції є зменшення ефективності економіки – наприклад, через зростання вартості капіталу чи зменшення його продуктивності. Так, за нашими розрахунками, якби рівень корупції в Україні досяг рівня Польщі, то продуктивність капіталу в Україні збільшилася би на 6,4%, а річний ВВП завдяки цьому зріс би майже на 21 млрд дол.

Але наслідки корупції насправді є набагато глибшими – корупція стримує розвиток державних інститутів (особливо у менш розвинутих країнах), оскільки корумпована влада зацікавлена саме в цьому; а це, своєю чергою, теж негативно впливає на економічний розвиток. Так, за показником якості регулювання Світового банку, Україна у 2014 р. мала ранг у 28,85 бали зі 100, а Польща – 81,73.

Нарешті, корупція має не лише економічні наслідки, а шкодить добробуту громадян загалом – через неї потерпають соціальні функції держави (наприклад, медицина та освіта), зростає рівень бідності, посилюється нерівність доходів та зменшується рівень довіри у суспільстві. Ці чинники, своєю чергою, теж впливають на економічний розвиток. Так, якби рівень корупції в Україні досяг рівня Польщі, то рівень довіри в Україні зріс би на 11 п.п., а це відповідає прискоренню зростання ВВП на душу населення на 0,74 п.п.

Незважаючи на те, що включені до нашого огляду дослідження вимірюють рівень корупції за різною методологією, вони доходять одного й того самого висновку: корупція дуже значною мірою шкодить економічному розвитку. Активістам, що борються із корупцією, наше дослідження надає вагомий аргумент: корупція є не лише проблемою моралі, вона банально дуже дорого коштує суспільству.

2 Економічний розвиток

Перш ніж детально вивчати механізм впливу корупції на економічний розвиток, науковці мали на меті встановити, чи існує взагалі статистичний зв'язок між ними. Хоча, на перший погляд, такий зв'язок повинен існувати, до середини 1990-х років його наукові пояснення обмежувалися теоретичними моделями (напр., модель Шлейфера та Вішни [23]). Емпіричні дослідження стали можливими у міру того, як почали з'являтися порівнювані дані щодо рівня корупції у різних країнах.

Одним із перших таке дослідження здійснив Мауро – він емпірично встановив, що чим вищим є рівень корупції у країні, тим повільнішим є її економічне зростання [15]. Трохи пізніше дослідники МВФ використали загальновідомий сьогодні Індекс сприйняття корупції (далі – ІСК), який розраховується Transparency International.¹ Вони встановили, що зменшення корупції у країні на один бал за ІСК тягне за собою прискорення зростання реального ВВП на душу населення на 0,5 п.п. [7].

У 2001 р. дослідження Мо також засвідчило, що покращення ІСК країни на один бал збільшує щорічне зростання реального ВВП на 0,55 п.п. [19].

У 2011 р. рівень корупції в Україні за ІСК становив 2,3 бали, а у Польщі – 5,5 балів. Якби Україна досягла рівня Польщі, то щорічне зростання реального ВВП України збільшилось би на 1,76 п.п. На підставі цих результатів та власного розрахунку можемо припустити, що за останні 10 років (2006–2015) економіка України могла би виробити товарів та послуг більше на суму понад 25 млрд дол.

Результати дослідження 2001 р. Зака та Нека теж підтверджують, що економіки менш корумпованих країн зростають швидше [27]. За їхніми розрахунками, зменшення рейтингу країни за ІСК на один бал відповідає збільшенню зростання ВВП на душу населення на 0,065–0,278 п.п. на рік (залежно від моделі розрахунку). Схожі результати отримали й Дянков із колегами у 2003 р., використовуючи як цільовий показник ВВП на душу населення [5].

Негативний вплив корупції на економічне зростання підтверджують і більш сучасні дослідження. За результатами Хака та Кнеллера у 2015 р., зменшення рейтингу країни за ІСК на один бал відповідає уповільненню зростання реального ВВП на душу населення на 0,5 п.п. [9].

Тобто, якби рівень корупції в Україні (2,3 бали у 2011 р.) досяг рівня Польщі (5,5 балів), щорічне зростання реального ВВП на душу населення України збільшилось би на 1,6 п.п. На підставі цих результатів та власного розрахунку можемо припустити, що за останні 10 років (2006–2015) економіка України могла би виробити товарів та послуг на 552 дол. на душу населення більше.

Дослідження, у яких корупція вимірюється за індексом, складеним Світовим банком, дають ще переконливіші результати. Наприклад, за розрахунками д'Агостіно, Дюнне та П'єроні, зменшення рівня корупції за індексом Світового банку² на 10% відповідає прискоренню зростання реального ВВП на душу населення на 7,86% [4].

За останніми наявними даними (2014 р.), індекс корупції Світового банку для України становив 14,9 (зі 100), а для Польщі – 70,67. Виходячи з наших розрахунків, зменшення рівня корупції в Україні до рівня Польщі прискорило би темпи зростання реального ВВП на душу населення в Україні в 1,5 рази. На підставі цих результатів та власного розрахунку можемо припустити, що за останні 10 років (2006–2015) економіка України могла би виробити товарів та послуг на 2824 дол. на душу населення більше.

¹ Transparency International публікує ІСК з 1995 р. До 2012 р. рейтинг країн вимірювався за шкалою від 0 до 10, а з 2012 р. організація використовує шкалу від 0 до 100. Окрім того, Transparency International підкреслює, що порівняння корупційного рейтингу країн до і після 2012 р. не є можливим. У майже всіх наявних емпіричних роботах, що досліджують економічні наслідки корупції, використовується ІСК за «старою» методологією. Тому для розрахунку ефектів від зміни рівня корупції для України ми теж використовуємо ІСК за методологією до 2012 р. Докладніше див. [сайт Transparency International](http://www.transparency.org).

² Індекс боротьби з корупцією Світового банку може приймати значення від 0 (найбільш корумпована країна) до 100 (найменш корумпована). Він розраховується в рамках світових показників якості урядування (Worldwide Governance Indicators). Докладніше див. [сайт Світового банку](http://www.wgi.org).

Дуже важливо мати на увазі, що наслідки корупції у таких дослідженнях, як правило, є значно заниженими через особливості методології. Зокрема, показники корупції у них радше вимірюють адміністративне хабарництво та побори з дрібного та середнього бізнесу. Як правило, вони не охоплюють явища макрокорупції – наприклад, мільярдні хабарі чиновникам вищого рангу. Як показують дослідники Світового банку Хеллман, Джоунс та Кауфманн, «захоплення інститутів держави» призводить до системної корупції набагато більшого масштабу [16].

Проте, ці явища є точковими та маловідомими, а отже й виміряти їх дуже складно. Загалом першочерговою метою більшості досліджень корупції є радше встановити *напрямок* впливу корупції, ніж кількісно оцінити цей вплив. Як ми показуємо тут і далі, майже всі дослідження свідчать про те, що вплив корупції на економічний розвиток є негативним. Але слід мати на увазі, що оцінки кількісного ефекту є дуже консервативними.

У своєму огляді Угур та Дасгупта підтверджують висновки попередніх досліджень про те, що корупція уповільнює зростання ВВП на душу населення, але відзначають, що цей ефект є більшим для країн із середнім та високим рівнем доходу [25]. У країнах із низьким доходом «винагорода» за боротьбу з корупцією є меншою. Автори пояснюють це тим, що повільне зростання у країнах з низьким доходом є результатом не лише корупції, а й великої кількості інших чинників – зарегульованості, бюрократії, низької якості інститутів тощо. Однак боротьба з корупцією для країн з низьким доходом є не менш важливою, оскільки без неї їм не вдасться подолати й інші чинники повільного економічного зростання.

На підтвердження попереднього висновку Аїдт, Дутта та Сена встановили, що у країнах із високою якістю інститутів зменшення корупції на один бал за ІСК у короткостроковому періоді збільшує зростання ВВП на душу населення на 0,5–0,6 п.п., у довгостроковому – на 0,37–0,39 п.п., тоді як у країнах із низькою якістю інститутів цей ефект майже відсутній [2]. Автори пояснюють це тим, що тут корупція є засобом для підвищення ефективності роботи бізнесу – завдяки їй долаються перешкоди, що виникають через занижку якості інститутів (складна процедура отримання дозволів, повільні бюрократичні процедури, надмірне регулювання).

Тобто, для економічного зростання якість інститутів має значно покращитись – але таке покращення є неможливим без зменшення корупції, адже саме зацікавлені в отриманні неправомірного прибутку державні службовці створюють додаткові бар'єри для бізнесу, який змушений платити хабарі. Більше того, в іншому дослідженні Аїдт відзначає, що корупція заважає не стільки зростанню, скільки *сталому* зростанню економіки [1]. З урахуванням цього висновку, наслідки корупції насправді є набагато глибшими, ніж випливає із попередніх емпіричних оцінок.

Економічне зростання країни можна також розглядати як результат зростання на рівні підприємств. Використовуючи цей підхід, Фісман та Свенссон встановили, що збільшення на 1 п.п. відсотку доходу, який підприємства витрачають на хабарі, зменшує річне зростання рівня їхніх доходів на 3,3 п.п. [6]. У своєму дослідженні автори використовують дані, отримані з опитування підприємств в Уганді.

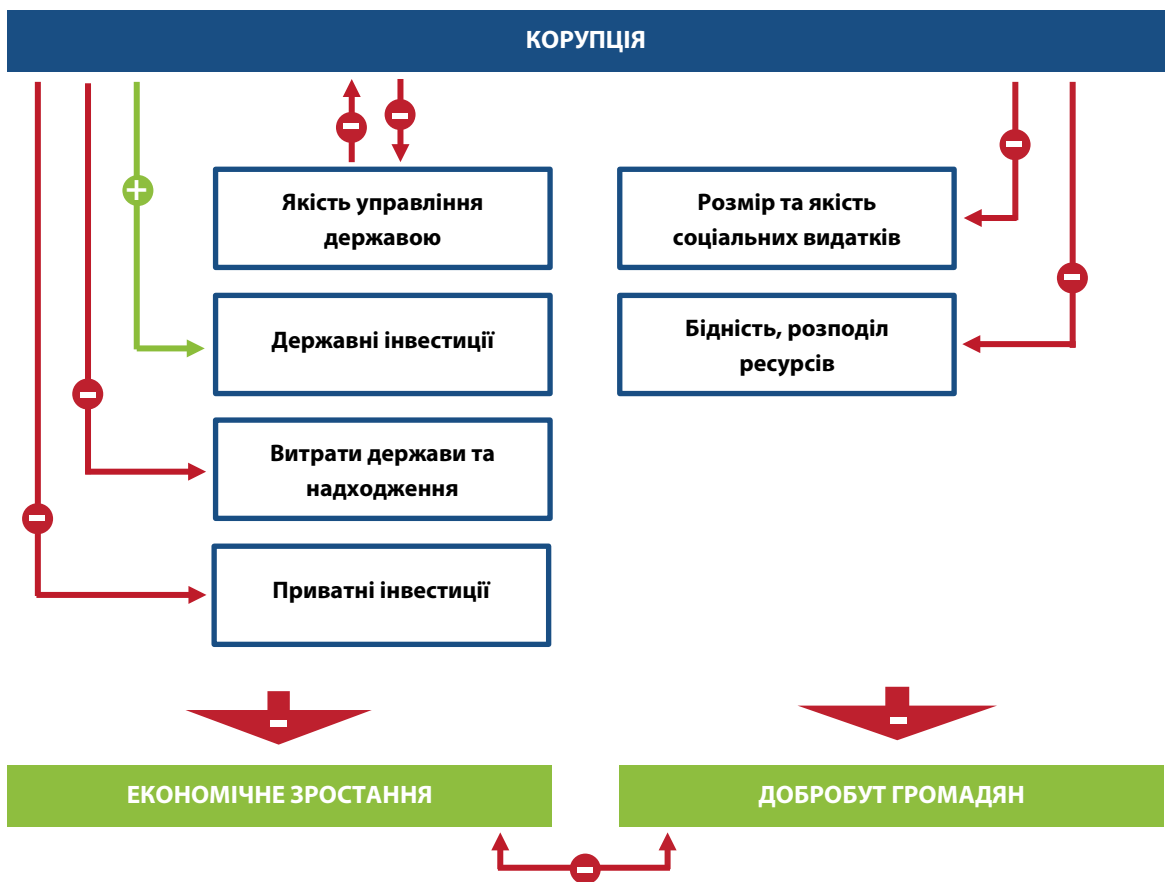
Оскільки Уганда має майже однаковий ІСК з Україною (25 проти 27 у 2015 р.), припустимо, що українські підприємства витрачають на хабарі приблизно такий самий відсоток доходу, як і в Уганді. Тому, якби їхні витрати на хабарі знизилися на 1 п.п., їхні доходи збільшилися б на 3 п.п.

Роздрібний товарооборот в Україні у 2015 р. склав 487 млрд грн. Відповідно можна припустити, що лише для сектору роздрібної торгівлі зменшення співвідношення хабарів до доходів на 1 п.п. (4,87 млрд грн.) дало би приріст доходів на 14,6 млрд грн. Зменшення цього співвідношення на 2 п.п. (9,74 млрд грн.) дало би приріст доходів на 29,2 млрд грн.

Іншими словами, велика кількість досліджень однозначно вказує на те, що корупція негативно впливає на економічний розвиток. У наступних розділах ми наводимо огляд результатів досліджень, які вивчали конкретні чинники («канали»), через які відбувається цей вплив (див. Рисунок 1).

Рисунок 1. Вплив корупції на економічне зростання та добробут громадян

2.1 Державні інвестиції

У країнах з високим рівнем корупції влада схильна до великих та неефективних державних інвестицій. Це не дивно – адже для корупціонера це один із засобів заробити на завищеній вартості проєктів, навіть коли такі проєкти не є економічно обґрунтованими.

Так, в одному із ранніх досліджень МВФ, яке здійснили Танці та Давуді, емпірично встановлено, що у країнах із більш високим рівнем корупції більшими є й обсяги державних інвестицій [24]. У дослідженні автори об'єднують два індекси корупції за власною методологією (де 0 – найбільш корумпована країна, 10 – найменш корумпована). Їхні результати показують, що зростання індексу корупції країни (тобто посилення корупції) на одиницю збільшує співвідношення державних інвестицій до ВВП на 0,27–0,48 п.п. (залежно від моделі розрахунку).

Аналогічний зв'язок встановлюють у минулорічному дослідженні Хак та Кнеллер [9], які використовують для вимірювання корупції індекс із Міжнародного довідника щодо ризику ведення справ із країною.³ За їхніми розрахунками, збільшення цього індексу на одиницю відповідає зростанню державних інвестицій країни на 0,47 п.п.

Окрім того, Танці та Давуді відзначають занижку якості державних інвестицій у корумпованих країнах, а також їх слабку обґрунтованість з точки зору потреб для економіки та суспільства [24]. Для оцінки якості інвестиційних проєктів вони використовують процентне відношення доріг високої

³ Індекс корупції з Міжнародного довідника щодо ризику ведення справ із країною розраховує PRS Group – компанія, що спеціалізується на прогнозуванні ризиків країни та політичних ризиків. Індекс може приймати значення від 1 (найменш корумпована країна) до 6 (найбільш корумпована). Докладніше див. [сайт PRS Group](#).

якості до загальної протяжності доріг. За їхніми результатами, посилення корупції на одиницю відповідає зменшенню частки якісних доріг на 2,56–7,00 п.п. (залежно від моделі розрахунку). Автори також доходять висновку, що низька якість інфраструктурних проєктів, які фінансуються державою, може мати негативний вплив на економічне зростання – адже це збільшує витрати бізнесу та держави через затримки, затори, перебої у постачанні електроенергії тощо.

Більше того, влада корумпованих країн витрачає дуже мало на підтримку та обслуговування завершених та працюючих проєктів (включаючи об'єкти інфраструктури, державні установи та підприємства). Натомість надає перевагу новим проєктам, оскільки фотографування під час розрізання стрічки на церемонії відкриття нового аеропорту чи електростанції, особливо у передвиборчий час, покращують політичний рейтинг. Іншими словами, корумпована влада часто не реагує на реальні потреби економіки, а витрачає кошти на те, що принесе їй прибуток та збільшить її популярність.

65% інвестицій Києва в оновлення трамваїв було вкрадено

За повідомленням сайту “Наші гроші”, навесні 2014 р. київське комунальне підприємство “Київпастранс” оголосило тендер на проведення капітальних ремонтів 15 трамваїв на загальну суму майже 15 мільйонів гривень. Тендер виграло приватне акціонерне товариство “Київський завод електротранспорту” (“КЗЕТ”).

Однак, як з'ясували журналісти, насправді замість капітального ремонту переможець просто закупив аналогічні списані вагони у Чехії та повернув їх “Київпастрансу”. Імпортовані вагони за тогочасним валютним курсом коштували близько 160 тисяч гривень. До цих витрат додається розмитнення – майже 16 тисяч гривень, ПДВ – 32 тисячі, транспортування – 45 тисяч, а також переобладнання колісної бази – ще до 100 тисяч (загалом – близько 350 тисяч гривень).

За словами головного інженера і голови тендерного комітету “Київпастрансу” Юрія Бомбандьорова, здійснити таку підміну було неможливо. Проте директор “КЗЕТ” Микола Нечипоренко підтвердив, що його підприємство купує у Чехії уживані вагони, ремонтує їх, а потім повертає “Київпастрансу”. Нарешті з'ясувалося, що одним із засновників “КЗЕТ” є ТОВ “Річ-М”, яке належить тому самому Юрію Бомбандьорову.

У березні 2016 р. столична прокуратура порушила провадження проти посадових осіб «Київпастрансу» за ч. 4 ст. 191 КК України – «привласнення чи розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало у віданні» (карається позбавленням волі на строк від 5 до 8 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років).

Сума збитків, що була завдана державі у цьому проєкті, складає 9 мільйонів 750 тисяч гривень. Іншими словами, 65% інвестицій в оновлення рухомого складу було втрачено.

Співвідношення публічних інвестицій до ВВП в Україні в 2015 р. склало лише 1,1%. Таке співвідношення є відносно низьким, але, як показує приклад із закупівлею трамваїв, державні інвестиції, незалежно від їх розміру, є вразливими до корупції. Із поступовим відновленням економіки можна очікувати зростання публічних інвестицій, а отже – якщо рівень корупції не зменшиться – і корупційної складової та неефективності у цих інвестиціях.

2.2 Державні витрати

Витрати держави також залежать від корупції. Наприклад, дослідники МВФ встановили, що від корупції потерпає якість, обсяг та ефективність соціальних витрат⁴ – зокрема через те, що кошти спрямовуються радше на високі операційні витрати корумпованої влади [7]. Автори дослідження підрахували, що зростання корупції за ІСК на одиницю відповідає зменшенню відношення таких витрат до ВВП на 1,32–2,19 п.п. (залежно від моделі розрахунку).

Окрім того, посилення корупції на одиницю зменшує відношення витрат на освіту та медицину до ВВП на 0,34–0,45 п.п. (залежно від моделі розрахунку). Схожих висновків доходять і автори досліджень корупції кінця 90-х минулого століття [16], [24].⁵

Застосувавши результати дослідження до України, ми розраховуємо, що при зниженні рівня корупції в Україні до рівня Польщі (зростання індексу з 2,3 бали у 2011 р. до 5,5 балів), відношення якісних соціальних витрат до ВВП України збільшилося би на 4,22–7,00 п.п. Відношення витрат на освіту та медицину до ВВП збільшилося би на 1,1–1,4 п.п.

Більше того, через корупцію знижується ефективність соціальних витрат та порушується принцип адресності – тобто соціальна допомога надається не лише тим, хто її справді потребує, а й відносно заможному населенню (напр., як це було із заниженими цінами на газ для населення в Україні).

Маніпуляції із закупівлею шоломів та бронежилетів для прикордонників

За повідомленням сайту “Наші гроші”, в серпні 2014 р. військова частина №1471 в Київській області замовила у фірми ТОВ “НВП “Темп” 2800 кулезахисних шоломів і 2000 бронежилетів 4-го класу захисту. Усі ціни були зазначено з урахуванням ПДВ, незважаючи на те, що товари військового призначення не обкладаються цим податком. Тобто 20% від вартості були сплачені до кишені компанії-постачальника, а не повернуті до державного бюджету.

Тендер був проведений за переговорною процедурою, тобто без фактичних торгів, а шляхом особистих зустрічей та перемовин з учасниками. Це пояснили нагальною потребою забезпечення службовців Держприкордонслужби, які виконують завдання в Луганській та Донецькій областях.

Державна фінансова інспекція провела ревізію, що тривала більше року. Її результати показали, що під час тендеру військова частина переплатила 2,71 млн гривень. Військова прокуратура розпочала кримінальне провадження за даною справою.

З іншого боку, завдяки корупції зростають менш бажані державні витрати, що показують у своєму дослідженні д’Агостіно, Дюнне та П’єроні на прикладі військових витрат [4]. Корумпований уряд прагне витратити державні кошти на дорогі військові проекти, бо відстежити реальну вартість проектів часто неможливо через секретність та відсутність конкуренції на цьому ринку.

За висновком авторів, збільшення військових витрат, своєю чергою, негативно позначається на зростанні реального ВВП на душу населення. За результатами дослідження, зменшення відношення військових витрат до ВВП на 10% тягне за собою зростання реального ВВП на душу населення на 3,46%. Виходячи з поточної ситуації в Україні, коли на її території ведеться війна, зростання

⁴ За методологією автора, у сукупні соціальні витрати входять: освіта, медицина, соціальна безпека, система соціального забезпечення та житлово-комунальні послуги.

⁵ Так, Танці та Давуді встановили, що через корупцію держава менше витрачає на освіту та медицину, а Мауро підтверджує зменшення витрат на медицину.

військових витрат є природним, тому стверджувати про існування прямого зв'язку між зростанням корупції та військових витрат в Україні було би некоректно. Однак, відносна закритість інформації про витрати оборонного сектору України створює значні можливості для зловживання.

2.3 Доходи держави

Численні дослідження доводять, що зі збільшенням рівня корупції у державі зменшуються надходження до бюджету [10], [12], [24]. Так, згідно з результатами дослідження Танці та Давуді, зниження корупційного рейтингу на одну позицію зменшує доходи держави (як відсоток від ВВП) на 1,71–2,51 п.п. (залежно від моделі розрахунку) [24].⁶ Це відбувається передусім через низький рівень податкових надходжень, спричинений, зокрема, зростанням рівня тіньової економіки [12], ухиленням від сплати податків [3], зловживаннями зі звільненням від сплати податку та слабким адмініструванням [24].

Так, нещодавнє дослідження Елма та колег встановило, що через корумпованість податкових органів підприємства штучно занижують свої офіційні доходи на 4-10 п.п. [3]. Окрім того, підприємства дають хабарі, щоб уникнути сплати податків та державної регуляції взагалі. Середня частка витрат на хабарі у доходах підприємств за 32 країнами, включеними до аналізу, становить 1,09%. Збільшення витрат на хабарі (як відсотку від доходів) підприємства на 1 п.п. зменшує відношення його офіційних доходів до фактичних на 1,7 п.п.

Згідно з результатами опитування підприємств, що брали участь у дослідженні, в Україні 62% респондентів ухиляються від сплати податків, 47% з них дають для цього хабарі, а їх розмір складає у середньому 1,76% від доходу, що є значно вищим за середній показник за вибіркою, використаною у дослідженні [3].

Роздрібний товарооборот в Україні у 2015 р. склав 487 млрд грн. Відповідно, можна припустити, що тільки для сектору роздрібної торгівлі обсяг хабарів міг скласти не менше 8 млрд грн. Враховуючи те, що респонденти схильні занижувати обсяг хабарів у своїх відповідях, вірогідно, цей обсяг насправді є значно більшим.

Через корумповану митницю бюджет щороку втрачає 50 млрд грн

За даними прем'єр-міністра України Володимира Гройсмана, озвученими на засіданні уряду 22 квітня 2016 року, не менше 20% всіх платежів, які сьогодні здійснюються на митниці, перебуває у тіньових потоках. Через корупцію на митниці державний бюджет щорічно втрачає близько 50 млрд грн.

2.4 Приватні інвестиції

Дуже велику роль у розвитку економіки відіграють приватні інвестиції, які є чутливими до корупції в країні. Важливою складовою приватних інвестицій, яку насамперед досліджувати науковці, були прямі іноземні інвестиції. Їхня особлива цінність полягає в тому, що вони дозволяють країні залучити іноземні інноваційні технології. Дослідження встановили значний негативний вплив корупції на прямі іноземні інвестиції [15], [27].

⁶ У дослідженні автори об'єднують два індекси корупції за власною методологією (де 0 – найбільш корумпована країна, 10 – найменш корумпована).

Зокрема, Вей відзначає, що зростання корупції навіть сильніше скорочує прямі іноземні інвестиції, ніж співставне підвищення податків [27]. За його результатами, покращення ІСК країни на один бал (тобто послаблення корупції) відповідає зростанню обсягу прямих іноземних інвестицій на 23,1%.

За даними Світового банку у 2015 р. прямі іноземні інвестиції в Україну зросли до 3 млрд дол. (з 0,8 млрд у 2014 р). Для порівняння, у 2015 р. прямі іноземні інвестиції в Польщу склали 6,3 млрд дол.

Якби рівень корупції в Україні (2,3 бали у 2011 р.) досяг би рівня Польщі (5,5 балів), то щорічний приплив прямих іноземних інвестицій в Україну збільшився би на 74%. Якщо застосувати цей розрахунок до даних 2015 р., отримуємо додатково 2,2 млрд дол. прямих іноземних інвестицій за рік.

Вей ілюструє висновки дослідження таким прикладом: збільшення корупції з рівня Сінгапуру до рівня Мексики (на час написання дослідження) мало би такий самий негативний ефект, як і збільшення податку на прибуток підприємств на 50 п.п. Більше того, автор стверджує, що в корумпованих країнах прямі іноземні інвестиції у структурі вхідних потоків капіталу поступаються міжнародним кредитам, що створює додатковий ризик виникнення валютної кризи. Валютна криза в Україні в 2008–2009 рр. підтверджує цей висновок.

Окрім того, міжнародні інвестори втрачають стимули вкладати в корумповані країни через підводні камені, що створює корупція, яка заважає спланувати й оцінити прибутковість проєктів [8].

Корупція стримує розширення мережі IKEA в Росії

У 2009 р. компанія IKEA зупинила розширення мережі в Росії через бюрократичні бар'єри. «Ми припиняємо наше розширення у Росії доти, доки не з'являться чіткі ознаки поліпшення у непередбачуваній бюрократичній системі», – заявив 23 червня гендиректор компанії Андерс Доувіг в інтерв'ю шведській газеті Dagens Industri.

Компанія планувала відкрити у листопаді 2007 р. свій комплекс у Самарі площею 130 000 кв. м. Від того часу відкриття переносилося вісім разів. Обласна держінспекція буднагляду не видавала IKEA дозвільної документації на будівництво комплексу, видаючи щораз нові списки зауважень.

За час простою проєкт подорожчав удвічі – з 4 млрд до 8 млрд рублів. Витрати зростали ще й тому, що з осені 2007 р. IKEA платила зарплату персоналу комплексу – а це понад 200 осіб. До літа 2009 р. компанії довелося більшість людей звільнити.

На той момент на стадії будівництва перебували ще чотири комплекси IKEA (у Самарі, Омську, Уфі та Московській області). Компанія також вела переговори у Саратові, Воронежі, Тюмені та інших регіонах. Генеральний директор IKEA у Росії та СНД Петр Кауфман заявив: «Ми, як і раніше, зацікавлені в розвитку нашого бізнесу і продовженні інвестицій в регіонах Росії... Проте допоки не вирішені ключові питання, від яких залежить можливість роботи IKEA в Росії, подальші інвестиції будуть тимчасово припинені».

Про корупцію у Росії заявив і засновник компанії Інгвар Кампрад. Він звинуватив російських дистриб'юторів електроенергії та газу у виставленні завищених рахунків, через що компанія втратила €136 млн (IKEA почала судові процеси з підрядниками). Пан Кампрад підкреслив, що експансію в Росію можна було б полегшити, даючи хабарі, але керівництво IKEA ніколи не йшло на це.

Але висновки дослідників стосуються й внутрішніх приватних інвестицій. Поширеною є думка, що у країнах зі слабкими інститутами влади корупція допомагає керівникам компаній швидше вирішувати юридичні та регуляторні питання, що покращує їх роботу. Проте дослідження Кауфманна та Вей свідчить, що керівники підприємств, які платять більше хабарів, також витрачають більше часу на переговори з чиновниками [13].

Корупція робить невідгідною перевалку вантажів у Камбоджі

Державне оформлення імпорту та експорту в Камбоджі передбачає велику кількість процедур, яким притаманні значні затримки та невизначеність. Існує також велика дискреція: для імпорту устаткування або сировини мито може як застосовуватися, так і не застосовуватися – це залежить від того, буде експортуватися вироблена продукція чи ні. Для того, щоб отримати імпортований товар з портових складів, підприємство має заповнити велику кількість документів. Імпортовані товари перевіряють відразу кілька служб: портова адміністрація, митниця та імпортно-експортна інспекція Камбоджі.

Фактично кожен запит щодо перевірки цими відомствами документації закінчується корупційною угодою. Так, швейні підприємства, продукція яких становить 90% експорту країни, наймають брокерські компанії для проходження митниці та інших контролюючих органів. Через це доставка 40-футового контейнера з порту Сіханук-віле до Пномпеня обійдеться у 800 дол. США. Половину із цієї суми становитимуть корупційні платежі. Камбоджа посідає 150-е місце у рейтингу за Індексом сприйняття корупції.

Для порівняння, у сусідніх країнах, що мають нижчий рівень корумпованості, ця процедура значно дешевша. Так, у Малайзії (54-е місце у рейтингу) це коштує 300 дол., в Індонезії (56-е місце) – 320 дол., у Китаї (83-е місце) – 350 дол.

Нарешті, дослідниця Паунов встановила, що підприємства (особливо ті, що працюють на високотехнологічних ринках) у корумпованих країнах менше інвестують в інновації та обладнання [20]. Це пояснюється тим, що отримання дозволів у корумпованих країнах є дорогим та дуже мало ймовірним без хабара, особливо для невеликих компаній. Інвестиції у покращення технології виробництва без отримання відповідних сертифікатів, які би дали компаніям можливість компенсувати витрати за рахунок збільшення ціни, не мають сенсу.

2.5 Якість управління державою

Інтуїтивно зрозуміло, що корупція негативно впливає на ефективність та якість управління державою. Це відбувається через декілька механізмів. По-перше, корумпована влада не може забезпечити державних службовців гідними зарплатами, тому вони намагаються збагатитись за рахунок держави [22]. В результаті державні службовці неякісно виконують свої обов'язки перед громадянами, займаючись набиванням власних кишень замість витрачати час на реальні задачі суспільства.

Донецька залізниця списала 23,75 млн грн за фіктивний ремонт вокзалу

За повідомленням сайту «Наші Гроші», ДП «Донецька залізниця» 24 вересня 2013 р. за результатами тендеру уклало угоду з ТОВ «Інтертехенерго» на реконструкцію вокзалу Краматорська за 23,75 млн гривень.

Тим часом, згідно з повідомленням прес-служби Міністерства інфраструктури, реконструкція Краматорського вокзалу насправді розпочалася ще у квітні, тобто задовго до тендеру. Окрім того міністерство повідомило, що будівельні роботи виконували співробітники різних підрозділів самої залізниці: «У будівельних роботах задіяно до 200 осіб. Трудяться практично всі структурні підрозділи служби будівельно-монтажних робіт і цивільних споруд. Також задіяні енергетики та зв'язківці, колійники і представники інших підрозділів».

По-друге, корупція посилює політичну нестабільність [21], бюрократизує державу, збільшуючи регуляторні бар'єри, та робить владу слабкою і неспроможною ефективно управляти державними інститутами [23].

Одним із факторів, який можна віднести до індикатору якості управління державою, є розмір тіньової економіки. Дослідження Джонсона та колег показує, що покращення рейтингу корумпованості країни за індексом CEER (вимірюється від 1 до 10) на одиницю призводить до зменшення частки тіньової економіки на 5–6 п.п. Своєю чергою, детінізація економіки позитивно впливає на доходи держави, адже бізнес, що виходить «на світло», сплачує більше податків.

За оцінками Мінекономрозвитку України, у першому кварталі 2015 р. рівень тіньової економіки становив 46% від обсягу офіційного ВВП, а у першому кварталі 2016 р. – 41%. У 2014 р. рівень тіньової економіки у Польщі склав 19,5%, а у 2015 р. очікувалося його зниження до 19,2%.

2.6 Продуктивність економіки

Корупція не просто призводить до прямих втрат чи зменшення обсягів інвестицій – вона створює структурні проблеми, роблячи економіку менш ефективною. Так, Кауфманн та Вей вже в дослідженні 2000 р. встановили, що підприємства, які сплачують більше хабарів, також мають вищу вартість капіталу, що заважає їм вести конкурентний бізнес [13].

За розрахунками Ламбсдорффа, зростанню корупції на одиницю за ІСК відповідає зменшення продуктивності капіталу на 2% (де продуктивність капіталу визначено як ВВП/Капітал) [14]. Дослідник наводить такий приклад: якби корупційний рейтинг Танзанії за ІСК покращився до рівня Великої Британії, то продуктивність капіталу у Танзанії зросла би на понад 10%. Це, своєю чергою, відповідало би зростанню рівня ВВП майже на 20%.

Якби рівень корупції в Україні (2,3 бали у 2011 р.) досяг рівня Польщі (5,5 балів), то продуктивність капіталу в Україні збільшилася би на 6,4%, а ВВП зріс би майже на 12,8%. Якщо брати за базу ВВП України 2011 р., це відповідає зростанню на суму 21 млрд дол.

Прямий вплив корупції на продуктивність економіки в країнах зі слабкими інститутами не завжди є негативним. Так, Меон та Вайль стверджують, що корупція може виконувати роль «мастила» в економічному механізмі, дозволяючи бізнесу працювати в умовах неефективно функціонуючої державної бюрократії [18]. Натомість, у країнах з розвинутими інститутами корупція стає «піском», що гальмує механізм економіки.

За даними Світового банку, ранг України в 2014 р. за показником якості регулювання⁷ становив 28,85 зі 100, а Польщі – 81,73. Це може свідчити про те, що за якістю інститутів Україна входить до групи країн, в яких корупція радше виконує роль «мастила», ніж «піску» в механізмі економіки.

Однак, для того щоб економіка стала продуктивнішою, необхідно покращити якість інститутів. Проте корупція заважає цьому, оскільки вона «замінює» їх, а відтак у ще один спосіб стримує сталий економічний розвиток.

Більше того, Мауро зазначає, що повільні реформи у боротьбі з корупцією скоріше за все будуть менш ефективними, ніж повні, швидкі та радикальні реформи – за половинчастих кроків та повільного темпу часто буває неможливо розірвати те порочне коло корупції, у якому опинилася

⁷ Індекс якості регулювання Світового банку може приймати значення від 0 (країна із найнижчою якістю регулювання) до 100 (країна із найвищою якістю). Він розраховується в рамках світових показників якості урядування (Worldwide Governance Indicators). Докладніше див. [сайт Світового банку](#).

країна [17]. Своєю чергою, це означає, що реформи будуть ефективнішими під зовнішнім тиском – з боку міжнародної спільноти та громадськості.

Через війну з корупцією нечесні імпортери залишають Одеську митницю

У квітні 2016 р. голова одеської митниці Юлія Марушевська на своїй сторінці у мережі Facebook наводила приклади, як після початку активної боротьби з корупцією товари, які раніше оформлювалися на Одеській митниці, почали оформлюватися у Києві. При цьому, за оцінками пані Марушевської, чесний бізнес дуже позитивно оцінює проведені реформи. Незадоволеними залишаються власники майданчиків, які дозволяють мінімізувати розмір мита через заниження вартості імпортного товару.

Можна припустити, що падіння показників роботи Одеської митниці пов'язано якраз із переходом на інші митниці імпортерів, які сприймають корупцію при розмитненні радше як «мастило», ніж «пісок».

3 Добробут громадян

Добробут громадян країни є широким поняттям, і дослідники вимірюють його у різний спосіб – через якість структури державних витрат, рівень бідності, зростання доходів незаможних, довіру, нерівність доходів серед населення та розподіл ресурсів. Дослідження показують, що добробут громадян також є чутливим до рівня корупції у державі. Як ми вже зазначали, корупція погіршує якість та знижує обсяг соціальних видатків, зокрема скорочує державні витрати на освіту та медицину (особливо для бідних) [7].

Негативний вплив корупції на структуру витрат держави також демонструє Мауро [16]. Зокрема, він показує, що посиленню корупції (падінню корупційного рейтингу країни за шкалою від 0 до 6 на одну позицію⁸) відповідає зменшення витрат держави на освіту на 0,39% від ВВП та витрат держави на медицину на 0,64% від ВВП.

Реалії системи охорони здоров'я в Україні

Заступника голови МОЗ Романа Васишина затримали на хабарі. За повідомленням прокуратури, пан Васишин створив систему поборів з практикуючих лікарів за надання їм можливості належним чином виконувати свою роботу, зокрема проводити операції в Олександрівській лікарні м. Києва. Через це лікарі були змушені вимагати гроші від пацієнтів за надання своїх послуг. Це обмежувало право громадян на безкоштовну медичну допомогу та знижувало ефективність функціонування системи охорони здоров'я.

Окрім того, корупція збільшує нерівність доходів серед населення та уповільнює зростання доходів бідних громадян [7]. Це сприяє зростанню рівня бідності у країні та концентрує активи у руках невеликої кількості заможних осіб. Результати дослідження МВФ показують, що збільшенню темпу зростання корупції на 1 п.п. відповідає падіння темпів зростання доходів незаможних на 10 п.п. щорічно. Крім того, посилення корупції за ІСК на одиницю призводить до зростання коефіцієнту

⁸ Показник Мауро базується на індексі корупції з Міжнародного довідника щодо ризику ведення справ із країною.

Джині⁹ на 2,13 пункти. Аналогічний вплив на нерівність доходів у країні мало би скорочення середнього строку навчання на 2,3 роки.

Якби рівень корупції в Україні (2,3 бали у 2011 р.) досяг рівня Польщі (5,5 балів), то значення коефіцієнту Джині в Україні зменшилося би на 6,8 пунктів, що означало би значно більш рівномірний розподіл доходів.

За результатами дослідження Зака та Нека, у країнах із чесною владою рівень довіри серед населення та бізнесу є вищим, ніж у корумпованих країнах. Суспільство з більшою довірою також виробляє більше товарів та послуг [27]. Автори твердять, що зменшенню корупції на один бал за ІСК відповідає зменшенню рівня довіри¹⁰ на 3,45 п.п. Своєю чергою, падіння довіри пов'язане зі зниженням рівня інвестицій та економічного зростання. Так, кожні втрачені 7 п.п. довіри коштують державі скорочення інвестицій (як відношення інвестицій до ВВП) на майже 1 п.п., а кожні втрачені 15 п.п. гальмують зростання ВВП на душу населення на 1 п.п.

Якби рівень корупції в Україні (2,3 бали у 2011 р.) досяг рівня Польщі (5,5 балів), то рівень довіри в Україні зріс би на 11 п.п., що відповідало би прискоренню зростання ВВП на душу населення на 0,74 п.п.

Ротштайн стверджує, що корупція сприяє концентрації ресурсів у руках еліти замість основної маси населення, тобто відбувається перерозподіл ресурсів від бідних на користь багатих [22]. Зокрема, це є результатом того, що заможні мають більше можливостей розбагатіти, використовуючи корупцію як засіб, тоді як бідні не мають ні коштів на хабарі, ні доступу до «годівниці». Нарешті, корумпована влада зазвичай інвестує в капіталомісткі проекти, що позбавляє населення з низьким рівнем доходів можливості заробити, а не в трудомісткі проекти, які створюють нові робочі місця та підвищують дохід незаможних [7].

⁹ Показник нерівності розподілу деякої величини, де 0 означає рівномірний розподіл, а 1 – повністю нерівномірний. У нашому випадку коефіцієнт вимірює нерівність доходів, де 0 означає суспільство, у якому всі доходи розподілені рівномірно, а 1 – суспільство, в якому всі доходи сконцентровано в руках однієї особи.

¹⁰ Автори використовують дані із Всесвітнього огляду цінностей (World Values Surveys) та вимірюють довіру як відсоток людей, що довіряють іншим, щодо тих, хто не довіряє.

Список використаних джерел

- [1] Aidt, T. S. (2009), "Corruption, institutions, and economic development," *Oxford Review of Economic Policy*, 25: 271–291.
- [2] Aidt, T. S., Dutta, J., and Sena, V. (2008), "Governance regimes, corruption and growth: Theory and evidence," *Journal of Comparative Economics*, 36: 195–220.
- [3] Alm, J., Martinez-Vazquez, J., and McClellan, C. (2016), "Corruption and firm tax evasion," *Journal of Economic Behavior & Organization*, 124: 146–163.
- [4] d'Agostino, G., Dunne, J. P., and Pieroni, L. (2016), "Government spending, corruption and economic growth," *World Development*, 84: 190–205.
- [5] Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., and Shleifer, A. (2003), "Courts," *Quarterly Journal of Economics*, 118: 453–517.
- [6] Fisman, R. and Svensson, J. (2007), "Are corruption and taxation really harmful to growth? Firm level evidence," *Journal of Development Economics*, 83: 63–75.
- [7] Gupta, S., Davoodi, H., and Alonso-Terme, R. (1998), "Does corruption affect income inequality and poverty?" IMF Working Paper No. 98/76, IMF: Washington, D.C.
- [8] Habib, M. and Zurawicki, L. (2002), "Corruption and foreign direct investment," *Journal of International Business Studies*, 33: 291–307.
- [9] Haque, M. E. and Kneller, R. (2015), "Why does public investment fail to raise economic growth? The role of corruption," *The Manchester School*, 83: 623–651.
- [10] Hellman, J. S., Jones, G., and Kaufmann, D. (2000), *Seize the state, seize the day: State capture, corruption and influence in transition*, World Bank Policy Research Working Paper No. 2444. World Bank: Washington, D.C.
- [11] Ivanyina, M., Moumouras, A., and Rangazas, P. (2016), "The culture of corruption, tax evasion, and economic growth," *Economic Inquiry*, 54: 520–542.
- [12] Johnson, S., Kaufmann, D., Shleifer, A., Goldman, M., and Weitzman, M. (1997), "The unofficial economy in transition," *Brookings Papers on Economic Activity*, 2 (1997): 159–239.
- [13] Kaufmann, D. and Wei, S. (2000), "Does 'grease money' speed up the wheels of commerce?" IMF Working Paper No. 00/64, IMF: Washington, D.C.
- [14] Lambsdorff, J. G. (2003), "How corruption affects productivity," *Kyklos*, 56: 457–474.
- [15] Mauro, P. (1995), "Corruption and growth," *Quarterly Journal of Economics*, 110: 681–712.
- [16] Mauro, P. (1998), "Corruption and the composition of government expenditure," *Journal of Public Economics* 69: 263–279.
- [17] Mauro, P. (2004), "The persistence of corruption and slow economic growth," *IMF Staff Papers*, 51: 1–18.
- [18] Méon, P.-G. and Weill, L. (2010), "Is corruption an efficient grease?" *World Development*, 38: 244–259.
- [19] Mo, P. H. (2001), "Corruption and economic growth," *Journal of Comparative Economics*, 29: 66–79.
- [20] Paunov, C. (2016), "Corruption's asymmetric impacts on firm innovation," *Journal of Development Economics*, 118: 216–231.
- [21] Pellegrini, L. and Gerlach G. (2004), "Corruption's effect on growth and its transmission channels," *Kyklos*, 57: 429–456.

- [22] Rothstein, B. and Uslaner, E.M. (2005), "All for all: Equality, corruption, and social trust," *World Politics*, 58: 41–72.
- [23] Shleifer, A. and Vishny, R. (1993), "Corruption," *Quarterly Journal of Economics*, 108: 599–617.
- [24] Tanzi, V. and Davoodi, H. (1997), "Corruption, public investment, and growth," IMF Working Paper No. 97/139, IMF: Washington, D.C.
- [25] Ugur, M. and Dasgupta, N. (2011), "Evidence on the economic growth impacts of corruption in low income countries and beyond: A systematic review," London: EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London.
- [26] Wei, S. (2000). "Local corruption and global capital flows," *Brookings Papers on Economic Activity*, 2 (2000): 303–346.
- [27] Zak, P. and Knack, S. (2001), "Trust and growth," *Economic Journal*, 111: 295–321.

